

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2022

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

Från Sigtunakungarnas plundrade arkiv

Rune Edberg

I Sigtuna museums samlingar finns tre blysigill. De är av en typ av föremål som en gång använts till att försegla brev. Sigillerna kallas ibland för bullor, ett ord som också förekommer som begrepp för själva skrivelserna (jämför ”bannbullor”). Fynden har visserligen publicerats förut men nya observationer och tolkningsidéer har efterhand framkommit. Därav denna återkomst till de mycket ovanliga föremålen ursprung och öden.

Först bör påpekas att de sigill som behandlas här inte ska förväxlas med de blymärken eller kontrolltecken, som förekom ymnigt i den medeltida klädeshandeln. Dessa kan ibland kallas sigill men brukar för det mesta betecknas som plomber. Också ett litet antal sådana är kända från Sigtuna, och har för övrigt nyligen publicerats (Edberg 2022).

Påvesigillet från kv. Trädgårdsmästaren 6 (?)

Det första blysigillet som ska nämnas här påträffades 1941 eller 1942. Det bär Alexander III:s (påve 1159–1181) namn. Bullan har på åtsidan två huvuden bredvid varandra ovanför vilka man till vänster, från betraktaren sett, kan läsa skriften SPA och till höger skriften SPE. Detta är förkortningar för Sanctus Paulus respektive Sanctus Petrus. Mellan de två apostlarna ett kors. Huvudena är inskrivna i pärlramar vilket sedan hela bilden också är. Motivet användes, i stort sett oförändrat, av påvestolen under århundraden. På bullans frånsida, också inom en pärlram, texten ALEXANDER PP III. PP = papa, alltså påve. Det är nästan runt, höjd 36 mm, bredd 33 mm. Det är 6 mm tjockt och väger 41 gram (*fig. 1*).

Påvesigillet publicerades av medeltidshistorikern Toni Schmid som angav att fyndet gjorts vid grävningar ”för några månader sedan” i ”västra delen av den gamla bebyggelsen” (Schmid 1942). Några arkeologiska undersökningar i denna del av Sigtuna ägde inte rum 1942 och inte heller 1941 varför det kan antas handla om ett fynd som en privatperson gjort vid bygg- eller trädgårdsarbete, och lämnat ifrån sig till någon antikvarisk representant. Egendomligt är att bullan inte registrerats i den lappkatalog över ackquisitioner, som fördes vid Sigtuna fornhem, museets föregångare. Den låg också i en omärkt ask. Detta uppmärksammades för en kort tid sedan och föremålet fick då ett signum, nämligen SF 3328.

Figur 1. Påvebullans åtsida t.v. med texten SPE SPA och apostlarna Petrus och Paulus, symboler för påveämbetet. Frånsidan med texten Alexander PP III. Foto: Gabriel Hildebrand.

Toni Schmid påpekade i sin artikel att påven Alexander III haft stor påverkan på svensk kristenhet. Det var under hans pontifikat som Sveriges förste ärkebiskop, Stefan, vigdes. Och första gången ortnamnet Fornsigtuna finns nedtecknat är det i en skrivelse från denne påve (DS 852, SDHK 225), något som kommit att uppmärksammas upprepade gånger i sammanhang med källdiskussioner om sambanden mellan Fornsigtuna och det äldsta Sigtuna (senast Edberg & Heimer 2019).

En mindre utredning inför denna artikel har uppdagat att sigillet troliga fyndplats är kv. Trädgårdsmästaren 6, där grundgrävningar för ett husbygge – med adress Klockgränd (numera kallad Nicolai gränd) – ägde rum 1941–1942. Enligt ett protokoll från byggnadsnämnden daterat 27/10 1941, i Sigtunas kommunarkiv, skulle byggherren erinras bl.a. om att ställa sig till ”noggrann efterrättelse” bl.a. om ”förordningen om forntida minnesmärkens fredande”. Men ingen arkeologisk undersökning ägde rum.

Arkeologen Erik B. Lundberg var emellertid vid samma tid på plats i Sigtuna i ett annat ärende, nämligen för att bevaka ett nybygge för Upsala sparbank i den s.k. Palmeska tomten i kv. Koppardosan. Det är rimligt att anta att Lundberg på något vis fått det märkvärdiga föremålet i sin hand och därefter, åter i Stockholm, lämnat över det till specialisten Toni Schmid. De två var säkert yrkesmässigt bekanta. Detta resulterade således i en artikel av Schmid, för övrigt i det allra första numret av *Sigtuna Dei*, 1942, i vilket nummer Lundberg själv också medarbetade med en artikel om just grävningen i kv. Koppardosan.

Ett antal påvliga brev till svenska adressater, med blybullor kvarsittande på originaldokumenten, finns i Riksarkivet. Där finns också bevarade brevoriginal fast med förkomna sigill. Så är t.ex. fallet med det nyssnämnda brevet från just Alexander III, som är ställt till kung Knut Eriksson och jarl Birger Brosa. Brevet kan dateras till 1174–1178. Att Knut vistades i Sigtuna åren omkring 1180 är mycket sannolikt eftersom han då lät slå mynt i staden, för övrigt den första svenska myntningen sedan Olof Skötkonungs och Anund Jakobs på samma ort 150 år tidigare (Jonsson 2010). Är den här aktuella blybullen just den som suttit på denna handling? Detta är en frestande tanke men en spekulatio – men mer om detta nedan.

Någon arkeologisk undersökning förekom alltså inte inför husbygget vid Klockgränd/Nicolai gränd, trots att det måste ha stått helt klart att platsen låg inom det under medeltiden bebyggda området. (Schaktet för den stora undersökningen av kv. Trädgårdsmästaren 9 och 10 mellan 1988 och 1990 kom att ha sin gräns endast tio meter från huset i kv. Trädgårdsmästaren 6.) Men i samband med att grunden 1990 grävdes upp för att dräneras kunde schaktväggar vid byggnaden dokumenteras. De äldsta kulturlagren var tunna men keramik och andra fynd gav en datering till 1100-talet (Petterson 1996). Att påvesigillet kan ha påträffats där kan därmed inte utslutas, i vart fall inte av stratigrafiska skäl.

Förutom från Sigtuna finns enstaka andra svenska, lösfunna påvebullor. Så är t.ex. är två stycken funna vid undersökningar i Alvastras kloster ruiner. En är obetydligt yngre än fyndet från Sigtuna, nämligen för Innocentius III (påve 1198–1216). Den andra för en 1400-talspåve. (Norberg 1966). Dessa fynd nämns här eftersom fyndomständigheterna är en möjlig analogi, något som jag återkommer till nedan.

De två sigillen från kv. Professorn 4

Nu över till Sigtunas övriga blysigill. När Rom på 400-talet föll för germanfolkens anstormningar levde romarriket kvar i öster i tusen år. Konstantinopel blev det nya Rom tills detta rike i sin tur gick till historien, först knäckt av de frankiska korsfararna och till slut krossat av de ottomanska turkarna. I detta östromerska rike, som senare tider gärna kallar Bysans, genomsyrades samhällslivet av kristen tro och kult. Riket höll sig också med en omfattande administration. En seg och petig byråkrati kan än i dag nedsättande kallas ”bysantinsk”.

Till det historiskt-arkeologiska källmaterialet om Bysans hör blysigillen, vilkas inskrifter samtidigt illustrerar båda dessa utmärkande sidor, fromhet och förvaltning. De användes allmänt för att försegla brev och dokument i hela det vidsträckta riket. Många har överlevt tidens tand och enligt en aktuell uppgift finns, i världsmåttstock, omkring 70 000 bevarade antikvariskt. Ett betydande antal av dessa har publicerats vilket givetvis är till god nytta vid identifiering av nya fynd och för jämförande studier. Över 4 000 återfinns t.ex. i arbeten av Zacos & Veglery (1972) och Zacos (1984). Vid Dumbarton Oaks i Washington, ett forskningsinstitut som har Harvarduniversitetet som huvudman, finns inte mindre än 17 000 sigill. Sedan en tid läggs dokumentation och foton ur dessa samlingar successivt ut på sajten www.doaks.org.

I det fornryska riket anammades den bysantinska sedvänjan med sigill i samband med kristnandet, en process som officiellt tog sin början 988, när Vladimir var storfurste i Kiev. Men medan bruket av sigill i Bysans var vida spritt också bland lägre tjänstemän, militärer och klerker, och dessutom användes vid privat korrespondens, var det i de fornryska sammanhangen förbehållet de världsliga och kyrkliga furstarna och enbart för officiellt bruk. Antalet bevarade sigill från den äldsta tiden är mycket litet. Från storfurst Vladimirs söner är endast två kända: ett från Svjatopolk och ett från Jaroslav (med reservation för eventuella nyfynd efter 1998, som jag saknar information om). Efterhand blev de allmännare vilket framgår i en korpuspublikation i tre volymer, som omfattar närmare 2000 föremål. Den stora merparten av de fornryska sigillen är för övrigt påträffade i Novgorod (Janin 1970; Janin & Gajdukov 1998; Michajlov 1996).

Figur 2. Åtsidorna på Kosmassigillet t.v. och Davidssigillet. Gestalten med processionskorset på Kosmassigillet har i första hand tolkats som Johannes döparen med sitt namn i grekisk gestalt (Ioannes Prodromos) angivet i förkortad form. Davidssigillet har ett kungaporträtt och kyrillisk inskrift: Da... Foto: Gabriel Hildebrand (före konservering).

Figur 3. Frånsidorna på Kosmassigillet t.v. och Davidssigillet. Kosmassigillet text har i första hand tolkats som en grekisk bön: "Herre, hjälp din tjänare Kosmas". Davidssigillet är på denna sida genomkorroderat och helt oläsbart. Foto: Gabriel Hildebrand (före konservering).

I Norden är fynd av bysantinska och fornryska sigill ännu sällsyntare än fynd av påvesigill. Märkligt är att identiska sigill för samme man är kända med ett exemplar från tre olika platser: Ribe på Jylland, Tissø på Själland och Hedeby i Slesvig. Sigillanten är Theodosius, som på 840-talet var hög funktionär vid tyghuset eller rustkammaren i Konstantinopel (Jensen 1991:70; Jørgensen 2002:242; Laurent 1978:36–40). Ett ryskt, kyrkligt sigill är påträffat i Sojduungs i Fole sn på Gotland. Det är präglat för Feoktist, ärkebiskop i Novgorod 1300–1310 (Arne 1932). En betydande person, samtida med Torkel Knutssons karelska korståg.

Från Sigtuna finns två sigillfynd, båda från undersökningen sommaren 1996 i kv. Professorn 4. De beskrevs preliminärt i en skrift som Sigtuna Museum gav ut till en då pågående utställning. Det första intrycket var att båda var bysantinska (Edberg 1996). Sigillstudier – sfragistik – är en exklusiv forskningsgren och vid bedömningen av de två fynden bad museet internationella experter om hjälp. De forskare det gällde undersökte dock inte själva föremålen utan tog endast del av beskrivningar och foton.¹⁾

Vidare gjorde Laila Kitzler vid Arkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet en laserskanning med ytstrukturanalys för att läsningen av de delvis svårtydda inskrifterna skulle bli optimal. Dock hade sigillerna vaxbehandlats efter konserveringen vilket sannolikt var negativt för studier av mindre detaljer. En slutsats blev emellertid att det ena sigillet avgjort var bysantinskt men det andra däremot fornryskt, vilket rapporterades i tidskriften *Laborativ arkeologi* (Edberg 1999a; också 1999b).

Ytterligare en forskare, den ryske auktoriteten på mynt och sigill Valentin Janin, (död 2020) behandlade på eget initiativ Sigtunafyndet, också han med utgångspunkt från foton. Jag har först nyligen fått en referens till det arbete där hans artikel publicerades (Janin 1999). Den uppvisar delvis avvikande läsningar och slutsatser, vilket gjorde att jag, än en gång med bistånd av Laila Kitzler Åhfeldt, nu vid SHM, organiserade en ny laserskanning för att om möjligt kunna få fram mer information om inskrifterna.

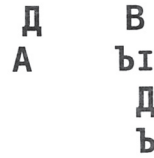
De två sigillerna från kv. Professorn 4 liknar varandra till material, storlek och form men inskrifter och figurer är helt olika.

Davidssigillet (Sigtuna, kv. Professorn 4, 1996, fnr 2537)

Detta sigill är nästan runt, 36 mm högt och 31 mm brett. Tjockleken är som mest 4 mm och vikten 24 g. Det har endast en läsbar sida eftersom den andra är genomkorroderad (*fig. 2 höger, fig. 3 höger & fig. 4*). Bilden, som ger ett något grovhugget intryck, uppvisar en bröstbild av ett helgon med krona och gloria eller nimbus och med en rikt smyckad dräkt, liknande den kejsrerliga bysantinska. Bildens kantlinjer är oregelbundna vilket möjligen skulle kunna bero på att sigillet blivit dubbelpräglat. Av inskriften är två kyrilliska bokstäver (motsvarande d och a), i de former som var i bruk vid tiden, tydliga. Vid jämförelser med publicerade, bättre bibehållna fornryska sigill, verkar det klart att det här stått David. En David med krona står för Gamla testamentets kung David.

Figur 4. Davidssigillet åtsida. De kyrilliska bokstäver som motsvarar *d* och *a*, i den form som brukades vid tiden, är tydliga. Tolkan­de teckning: Johan Westerlund.

Figur 5. Valentin Janins uttydning av den kyrilliska skriften på ömse sidor om Davidssigillet kungabild. Från Janin 1999.

Fornryska furstar och furstinnor betecknades i vissa sammanhang inte med sitt personliga namn utan med ett särskilt skyddshelgonnamn, som de fått i dopet. I den tidigare artikeln lämnade jag förslag på några möjliga furstar David, kända från 1000-talet (Edberg 1999a). Genom att jämföra med publicerade sigill lanserade jag som ett möjligt första namn David Svatoslavitj, furste i Novgorod vid 1000-talets slut. Ett annat alternativ var Gleb Vladmirovitj, döpt David, död 1015, en av den förste kristne storfursten, Vladimirs, söner. Denne Gleb-David är den furste som Janin i sin artikel vill attribuera sigillet till (fig. 6).

Vladimir hade många söner och i ett försök att få dem att inte flyga i strupen på varandra hade han gett dem förläningar i provinsen (Franklin & Shepard 1996: 184ff; för övrigt kan samtliga uppgifter om fornryska personer och händelser, som nämns nedan, kontrolleras mot detta arbetes kap. 4, 5, 6 och 7). Gleb hade fått nöja sig med Murom, en ganska blygsam plats, men med ett gynnsamt läge vid nedre Oka vid handelsvägen till kalifatet. För övrigt i ett område med ursprungligen volgafinsk befolkning, som ålagts att betala tribut till de fornryska furstarna.

Trots Vladimirs bemödanden utbröt det vid hans död 1015 en våldsam makt­kamp. Den äldste brodern, Svjatopolk, befann sig i Kiev vid faderns bår och fick ett försprång. Han skickade med anledning av dödsfallet bud efter sina bröder. Av dem som kom resande tog hans män på vägen först ihjäl en bror, Boris, och därefter Gleb-David. Svjatopolk lät också mörda en tredje bror, Svjatoslav, som försökte fly till Ungern.

Mordet på Gleb skildras utförligt i Nestorskrönikan. Gleb befann sig ombord på en båt på floden Dnjepr, nära Smolensk. När hans hirdmän upptäckte Svjatopolks utsända mordpatrull svek de honom. Till och med mördarens namn nämns, det var Tortjin, Glebs egen kock. Gleb stacks ned, utan att ens försöka sätta sig till motvärn, heter det. Därefter blev Gleb mycket snart ett av Rysslands mest älskade helgon, en evig symbol för alla oskyldiga människor, som blivit offer för grymma makthavare (PVL: 112–115; Bodin 1991: 22–25.)

Svjatopolk rådde dock inte på Jaroslav, som satt som furste i Novgorod och var på sin vakt när kallelsen till Kiev kom. Han reste aldrig. Det var samme Jaroslav

Figur 6. Sankt Gleb. Detalj från en ikon från 1300-talets början. Nu i Kievs konstmuseum. (Public Domain)

som några år senare äktade Olof Skötkonungs dotter Ingegerd. Uppgörelsen mellan bröderna fortsatte i årtal och fick ett slut först sedan Svjatopolk (för eftervärlden känd som ”den usle”) gått hädan och Jaroslav efter nya förvecklingar slutligt etablerat sig själv som storfurste i Kiev, ”alla ryska städers moder”.

I motsats till de andra specialister som granskat bilder av föremålet, och som den tidigare publiceringen byggde på, uppgav sig Janin kunna läsa inskriptionen fullständigt. Där vi endast läste två bokstäver till vänster (från betraktaren sett) om kungabilden, läste Janin dessutom tre, plus ett hårdecken, till höger. Texten där är väl läsbar, skrev han, vilket Laila Kitzler Åhfeldt och jag inte kan instämma i. Både i en första laserskanning av föremålets yta (1997), och även efter en andra (2022), kunde vi urskilja endast vaga spår av text (*fig. 2 höger, fig. 4 & fig. 5*).

Attribueringen till Gleb-David står och faller emellertid inte med om dessa bokstäver går att läsa eller inte. Janin slår fast att arkaiska kännetecken placerar sigillet i 1000-talets första hälft, då endast en furste döpt till David är känd. Sigillet, som således är från 1015 eller tidigare, skulle med andra ord vara från Olof Skötkonungs tid! Frågan är vad Gleb-David haft för svenska affärer? Ett Jaroslavsigill i Sigtuna hade varit en sensation som i lika hög grad som den så kallade Ingegerdsringen (hittad på museets tomt 1995) kunnat sätta igång en hajp. Ett friarbrev? Detta hade i så fall då inte varit omöjligt. Men vad i all världen betyder ett sigill från Jaroslavs lillebror?

Här går det att spekulera utifrån fakta. Redan Vladimir hade tagit hjälp av varjager, dvs skandinaviska stridsmän, för att förstärka sina egna lojala trupper. Jaroslav hade gjort samma sak. Dessa skickades efter, heter det, från andra sidan havet, rimligen från mellersta Sverige. Hade Gleb en roll här? Bullan betyder inte att Gleb personligen rest till sveakungen, även om detta inte behöver uteslutas, utan snarare att den stuttit på en skrivelse, skickad med en representant eller kurir.

Sigtunafyndet är det första kända från Gleb Vladimirovitj. Om Janin träffat rätt med attribueringen så är det alltså frågan om ett föremål som härtör från ett av de verkligt stora rysk-ortodoxa helgonen, ett föremål som till och med kan ha berörts av helgonet självt och som bör kunna vara av andlig betydelse för de troende.

Figur 7. Kosmassigilletts båda sidor. Tolkande teckningar: Johan Westerlund.

Kosmassigillet (Sigtuna, kv. Professorn 4, 1996, fnr 5362)

Sigillet är nästan runt, 35 mm högt, 31 mm brett och som mest 5 mm tjockt och väger 33 g. Båda sidor är tämligen väl bibehållna och läsbara.

På åtsidan återges en bröstbild av en helig man med ett processionskors i vänster hand. Höger hand är höjd i en välsignande gest. Huvudet är omgivet av en gloria eller nimbus. Både till vänster till höger om figuren finns text och hela motivet är omgivet av en pärlram. Bilden är elegant utförd (*fig 2 vänster, fig. 3 vänster & fig. 7*).

Det avbildade helgonet identifierades av de specialister, som uttalade sig inför publiceringen av sigillet 1999, som Johannes döparen, i Bysans ofta nämnd som Johannes Prodromos, det vill säga den Johannes som förebådade Jesus som Messias, i Bysans vördad som den främste profeten. Den grekiska texten på åtsidan nämner helgonets namn i förkortad form (Edberg 1999a).

Figur 8. Kosmassilletts fränsida efter laserskanning och bildbearbetning 2022. Tidigare inte observerade punktmärken framträder nedanför textens tredje rad. Bild: Laila Kitzler Åhfeldt och författaren.

Figur 9. Fynden av påvebullen gjordes troligen vid ett husbygge vid Nicolai gränd (kv. Trädgårdsmästaren 6) 1941. De två övriga är från Sigtuna museums arkeologiska undersökning vid Långgränd (kv. Professorn 4), 1996.

På fransidan finns, omgivna av en pärlram, tre textrader. Präglingen är inte helt jämn, utan de två översta raderna är tydligare än den tredje. Det finns ytterligare plats under den tredje raden men vid undersökningen 1997 drog vi slutsatsen att utrymmet var tomt. Vid laserskanningen 2022 kunde vi emellertid se svaga punkter, men utan tydligt sammanhang, där (fig. 8).

Fransidans översta tre rader lästes entydigt av de specialister som rådfrågades inför publiceringen 1999. Inskriften, ”Gud, hjälpe din tjänare Kosmas” följer en på bysantinska sigill allmänt använd formel. Vanligen åtföljs bärarens namn med något slags titel eller motsvarande, vilken i detta fall saknas. Det kan betecknas som ett privatsigill. Namnet Kosmas var mycket vanligt och kan omöjligen identifieras med någon historiskt känd person.

Den läsning som Janin publicerat skiljer sig markant från denna. Först åtsidan. Helgonet är enligt Janin inte Johannes döparen utan aposteln Andreas och åtsidans text, till höger från betraktaren, representerar dennes ryska namnform, Andrej. Hans läsning av fransidans två första rader skiljer sig inte från den tidigare publiceringen (Edberg 1999a). Men istället för namnet Kosmas läser Janin texten på den tredje raden, med fortsättning på den fjärde, som en stavningsvariant av namnet Vsevolod (Janin 1999). För Janin är sigillet alltså inte bysantinskt utan ryskt men med texten skriven på grekiska med grekiska bokstäver. Till skillnad mot Davidssigillet, vars typ han betecknar som arkaisk, är detta av en typ som har inskriptionen på grekiskt vis ordnad i vågräta rader.

Vsevolod Jaroslavitj var döpt Andrej. Han var son till Jaroslav Vladimirovitj och dennes svenska gemål Ingegerd, furste i Perejaslav 1054, därefter i Tjernigov och sedan i Kiev till sin död 1093.

Frågan om ifall Kosmassigillet härkomst bör omprövas i linje med Janins förslag kunde dessvärre inte besvaras vid den nya laserskanningen. Ifråga om tidfästningen bedömdes den av dem som tidigare konsulterades som 1000-tal eller tidigt 1100-tal. Janins datering stämmer, trots angivna skillnader i proveniens, således ganska väl överens med dessa uppfattningar.

Vad slags skrivelse bullan förseglat är omöjligt att veta. En historisk händelse, som man kan spekulera kring, är Harald Sigurdssons (Harald Hårdråde) besök i Sigtuna 1045 då han var på väg till Norge från sin tjänstgöring i Konstantinopelkejsarens armé, via Kiev, i sällskap med sin nya maka Ellisiv (Jelisaveta Jaroslavna) och medförande en stor förmögenhet i guld. Beskrivningar av färden och ankomsten finns i skaldekvad av hovpoeterna Valgard och Tjodulf bevarade genom citat i Harald Sigurdssons saga (Snorre Sturluson [1993]). Att Harald också medförde post är väl inte otänkbart.

Skriftligt kända officiella kontakter mellan Bysans och Skandinavien är sällsynta. Men ett exempel är ändå de kejsarliga värvningsförsöken 1195, då sändebud från Konstantinopel skickades till de danska, norska och svenska kungarna (den senare fortfarande Knut Eriksson, som dog senare samma år) för att begära ”tio hundra goda härmän”. Saken är känd genom den närmast samtida Sverres saga (Karl Jónsson [1914]).

Fyndomständigheterna

Allmänt uttryckt framkom sigillen i de lager som från och med 900-talets slut och under 1000- och 1100-talet avsatts i Sigtunas dåtida strandzon mot Mälaren. I dessa, som 1995 och 1996 grävdes i kv. Professorn 2, Professorn 4 och Långgränd, fanns en hel del ovanliga och främmande föremål. Sten Tesch, som var undersökningsansvarig, föreslog att guldringar, pärlor och andra dyrbarheter kunnat utgöra offer vid hemkomst efter lyckade långfärder. Tanken upprepades i rapportsammanställningen (Tesch 1996, 2007; Wikström 2008). Att dessa och andra speciella fynd istället kan ha tappats, omärkligt eller utan att kunna återfinnas, från bryggor i tomternas förlängning är en annan förklaring som nämnts (t.ex. Heimer 1997). Vid undersökningen i kv. Professorn 4 framkom, i samma och angränsande kvadratmeterrutor och samma lager som sigillen, bland annat fornryska miniatyryxor och uppståndelseägg, stenar av slipad porfyr (tolkade som sepulkralstenar, heliga altardetaljer) samt skärvor av bysantinska glasbägare och amforor (Tesch 1996, 2007).

Till skillnad från förhållandet med påvesigillet, som således är ett lösfynd, så tillvaratogs dessa två sigill av sakkunniga och fyndomständigheterna är helt säkra. Men undersökningen av kv. Professorn 4, där sigillfynden gjordes, är en av de större Sigtunagrävningar som ännu inte är rapporterad, varför lagerdateringarna får baseras på preliminära bedömningar, på vissa underhand publicerade studier och på fynden.

Vid undersökningen visade sig tomten ha varit obebyggd sedan 1300-talets mitt. Lagret direkt under torven fick nummer 1, det därefter följande kulturlagret, som i huvudsak representerade 1200-talets bebyggelse, var lager 2. Ett sandigt, ben- och stenbemängt, fyndrikt lager därunder – tolkat som spår av en transgression, dvs. en kraftig, men temporär höjning av vattenståndet – lager 3 och ett tunt torvigt, humöst kulturlager därunder, direkt ovanpå den sterila bottenleran, lager 4. Däremot blev föremålen inte individuellt inmätta utan fyndplatsen kan i efterhand i plan inte placeras exaktare än till respektive lager och kvadratmeterruta, E3 respektive F5, och i höjddled till nivån för botten på lagren, 3,0 till 3,4 m över nuvarande havsnivå.

Endast en kvadratmeterruta skiljer de rutor åt, där fynden gjordes. Fynd med

daterande potential som förekom i de två rutorna, med lager 3 och 4 sammantagna, var av keramik exempel på typerna A, BI, CI och Pingsdorf. Kammar fanns både i form av sammansatta enkelkammar, enkelkammar och dubbelhelkammar. Lager 3 och 4 kan därför sammantaget grovt dateras till tidsspännat från 900-talets slut till 1200-talets början.

Slutsatser och spekulationer

Vän av ordning måste undra varför dessa tre märkliga föremål hamnat i Sigtunas avfallsager. Finns någon acceptabel förklaring? Offer man sigill eller tappar man bort dem? Först ska betonas att sigillen inte är några enslingar utan har sällskap av andra dyrbarheter och märkvärdigheter som rimligen ingen människa gjort sig av med av fri vilja, undantaget om man velat se dem som offer, vilket i vart fall i sigillens fall verkar för långsökt för att vara trovärdigt.

En annan idé är att bullor tagits ur sina ursprungliga sammanhang, återanvänts som amuletter och därefter deponerats. Säkra exempel på detta fenomen finns från Danmark och England men gäller, nota bene, fynd i gravar (Madsen 1994). Detta är det ju inte alls frågan om här.

Det faktum att två av sigillen trots olika ursprung är funna i varandras omedelbara närhet, och det tredje inte långt därifrån, ger idén om att de kan härröra från ett förstört arkiv. Medeltidsarkeologen Rune Norbergs resonemang apropå fynden av påvebullor i Alvastra är värt ett längre citat:

”Att Alvastramunkarna i sitt arkiv bevarat skrivelser från påven är naturligtvis inte något märkligt i och för sig. Klostrets ledande ställning gör detta naturligt. Det är lika naturligt att just dessa handlingar skulle anammas med stor belåtenhet av dem som åren efter 1530 på Gustav Vasas befallning efterträdde munkarna som klostrets innevånare, alltså sex fullt rustade harnesklädda ryttare. De visste säkert att uppskatta både själva handlingarna som material till förladdning i bössor och kanoner och bannbullorna som råmaterial till kulor och hagel. Åtskilliga fynd av kulformar, halvfärdiga bösskulor och dropphagel från klosterruinen vittnar om denna nya inriktning av verksamheten i det gamla klostret.” (Norberg 1966)

Vidare kan nämnas, inte endast som en kuriositet, att några av de lärde som i forskningssyfte samlade bysantinska bullor i Konstantinopel, med början på 1800-talet, köpte dem av lumphandlare i basaren som kommit över dem vid tidens schaktningar och bygghandlingar inom det osmanska försvarsdepartementet, *seraskieratet*, som låg på platsen för det kejserliga arkivet. En järnväg som drogs genom samma del av staden gav också många fynd. Specialiserade skattletare sökte dessutom varje dag längs Bosporens och Gyllene hornets stränder efter säljbara föremål. Särskilt när det var sydlig vind, och på vintern, spolades allt möjligt fram (Schlumberger 1884: 13; Zacos & Vegler 1972: vii–viii).

Kan Sigtunas bullor ha en liknande bakgrund? Är de spår av rasering och plundring, fientlig eller annan? En sådan attack kan ha drabbat orten som en stormvind som dragit förbi utan att lämna några spår i det skriftliga källmaterialet. En estnisk (eller novgorodisk) räd mot Sigtuna 1187 anses vara ett historiskt faktum men bör

inte tolkas som att den medförde att staden därmed kreperade för gott (Tesch 1999). Tidpunkten för denna händelse ligger ju ändå ganska nära i tiden för påvesigillet.

Man behöver inte fixera sig vid att det varit frågan om ett anfall från andra sidan havet utan det kan ha varit lokala fiender eller rövarband som mördat och plundrat. Ett exempel på att Sigtuna inte varit förskonat från sådana uppgörelser visar kan den massgrav visa, som undersöktes i Prästgatan 1998–1999. Den rymde omkring 20 personer. Det var inga krigare utan äldre män, kvinnor och barn. Nio av offren hade skelettskador som visade att de huggits ner med blankvapen. Kalibrerade C14-dateringar har placerat graven i tidsspannet 880–1000 (Kjellström 2000, 2005: 33f, 59f).

Sigill tillhör de föremål som är både artefakter och historiska dokument. På så vis påminner de om mynt. Mynt cirkulerar men kan av olika orsaker också hopas. Sigill är visserligen engångsprodukter men om de samlas tillsammans med breven i arkiv, kan också de vara gamla när de deponeras. Existensen av påvesigillet indikerar i vart fall förekomsten av något slag arkiv från Knut Erikssons tid vars ändalykt skulle spekulativt kunna förknippas med den i annaler omtalade räden mot Sigtuna 1187. Kan Davidssigillet och Kosmassigillet som är hundra år äldre eller mer, ha tillhört samma arkiv? Det kan inte avgöras men är inte omöjligt även om både avståndet i tid, men främst kanske i rum (150 meter) mellan den antagna och de kända fyndplatserna, är osäkerhetsfaktorer.

Sammanfattningsvis utgör de tre sigillen, med deras helt olika avsändare, en antikvarisk grupp som indikerar både förekomsten av arkiv i Sigtuna och plundring av arkiv. Kungen är den troliga arkivbildaren men att en biskop eller annan skrivkunnig kyrkoman ansvarat för den praktiska hanteringen är väl lika troligt. Ett arkiv har nödvändigtvis inte inhysts permanent i en speciell byggnad utan det kan ha ingått i något slags mobilt sekretariat. Utan jämförelser i övrigt kan man tänka på det beklagliga öde som drabbade Karl XII:s krigskansli efter nederlaget vid Poltava.

Tack. Varmt tack till Laila Kitzler Åhfeldt och Ingmar Jansson för råd och dåd.

Not

- 1) Inför den ursprungliga publiceringen (Edberg 1999a) inhämtades kommentarer till läsning av sigillen av följande: Dr. John Nesbitt, Dumbarton Oaks, Washington, D.C.: Brev till Sigtuna Museum 27 sept. 1996, epost till R.E. 1 dec. 1996, 6 jan. och 3 mars 1997. Prof. J. O. Rosenquist, Uppsala universitet, inst. för klassiska språk, avd. för bysantinologi: Brev och epost till R.E. 2 juni, 16 juli och 4 augusti 1998. Prof. Dr. Werner Seibt, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Kommission für Byzantinistik: Fax till R.E. 27 dec. 1996 och 10 jan. 1997. (Kopior av korrespondensen har deponerats i Sigtuna Museums arkiv.)

Referenser

- Arne, T. J. 1932. Ett medeltida ryskt sigill, funnet på Gotland. *Fornvännen* vol. 27, s. 190–191
- Bodin, P.-A. 1991. Rysslands dop. *Den oväntade glädjen. Sju studier i den rysk-ortodoxa andliga traditionen*. Skellefteå.
- DS = Diplomatarium Suecanum, Riksarkivet.
- Edberg, R. 1996. Vem var Kosmas? Två bysantinska sigill från Sigtunas medeltida hamn. *Vikingars guld ur Mälarens djup. Tio artiklar med anledning av en utställning*. Tesch, S. & Edberg, R. (red.) MORR 3. s. 21–26.
- Edberg, R. [med L. Kitzler] 1999a. Cosmas, John the Baptist and King David. Two leaden seals from Sigtuna, Sweden. *Laborativ arkeologi*, 12. s. 45–50.
- Edberg, R. 1999b. Vittnar blysigill om ett kungligt arkiv i Sigtuna på 1000-talet? *Populär arkeologi*, 4. s. 36.
- Edberg, R. 2022. Kort om Sigtunas medeltida klädesplomber. *Meta – historisk-arkeologisk tidskrift*. s. 65–73
- Edberg, R. & Heimer, O. 2019. Nya aspekter på Fornsigtunas medeltid. *Fornvännen*, vol. 114, s. 155–168.
- Franklin, S. & Shepard, J. 1996. *The emergence of Rus 750–1200*. London & New York.
- Heimer, O. 1997. *Stadsgårdens huvudhus. En analys av medeltida hus i kv. Professorn 4, Sigtuna*. D-uppsats, Arkeologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Janin, V. L. 1970. *Aktovye petjati drevnej Rusi X–XV vv. Tom I. Petjati X–natjala XIII B vv.* Moskva.
- Janin, V. L. 1970. *Aktovye petjati drevnej Rusi X–XV vv. Tom II. Novgorodskie petjati XIII–XV vv.* Moskva.
- Janin, V. L. 1998. Dve drevnerusskie vislye petjati natjala XI v. *Archeologitjeskie vesti*. Sankt Peterburg, 1998. Vyp. 5. Annotatsii. s. 205–215.
- Janin, V. L. 1999. Drevnerusskie petjati iz raskopok v Sigtune. *Vostotjnaja Evropa v istoritjeskoj retrospektive: K 80-leitju V. T. Pasjuto*. Pod red. T. N. Dzjakson i E. A. Melnikovoj. Moskva. s. 270–274.
- Janin, V. L. & Gajdukov, P. G. 1998. *Aktovye petjati drevnej Rusi X–XV vv. Tom III. Petjati, zaregistrirovannye v 1970–1996 vv.* Moskva.
- Jensen, S. 1991. *Ribes vikinger*. Ribe.
- Jonsson, K. 2010. Fynd med Sigtunamynt från Knut Erikssons tid. *Situne Dei*. s. 37–42.
- Jørgensen, L. 2002. Kongsgård – kultsted – marked. Overvejelser omkring Tissøkomplexets struktur og funktion. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Jennbert, K. André, A. & Raudvere, C. (red.) Lund s. 215–247.
- Karl Jónsson [1914]. Sverris saga. *Norges kongesagaer*. Oversat ved Gustav Storm og Alexander Bugge. Bind III. Kristiania. avsnitt 127.
- Kjellström, A. 2000. En medeltida massgrav från Sigtuna. Tolkning och diskussion kring ett flertal skelett med spår efter trauma. *Hikuin* 27. s. 265–276.
- Kjellström, A. 2005. *The Urban Farmer. Osteoarchaeological analysis of skeletons from medieval Sigtuna interpreted in a socioeconomic perspective*. Stockholm.
- Laurent, V. 1978. Ein byzantinisches Bleisiegel aus Haithabu. *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu*, 12. Neumünster. s. 36–40.
- Madsen, P. K. 1994. Pavelige blysegl. En rekvisit i senmiddelalderens fromhetsliv? *By, marsk og geest*, 7. Ribe. s. 15–30.
- Michajlov, K. A. 1996. ”Petjat’ Jaroslava” v kontekste severoevropejskoj chudozhestvennoj traditsii. *Archeologija Peterburga*, 1-96. S. 93–94.
- MORR = Meddelanden och rapporter från Sigtuna Museum.
- Norberg, R. 1966. Blybullor från Alvastra klosteruin. *Fornvännen* vol. 61, s. 43–46

- Petterson, B. 1996. *Kvarteret Trädgårdsmästaren 6 i Sigtuna. Arkeologisk undersökning 1990*. MORR 2. Sigtuna.
- PVL ("Povest vremennykh let") = *Nestorskrönikan*. Övers. Gabriela Oxenstierna. Förord P.-A. Bodin. Stockholm/Stehag 1998.
- Schlumberger, G. 1884. *Sigillographie de l'Empire Byzantin*. Paris.
- Schmid, Toni. 1942. En påvebulla i Sigtuna. *Situne Dei*. s. 81–84.
- SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev, Riksarkivet.
- Snorre Sturluson [1993]. Harald Sigurdssons saga. *Nordiska kungasagor*, vol. 3. övers. Karl G. Johansson. s. 63–163.
- Tesch, S. 1996. Piraterna år 1187 knäckte inte Sigtuna. Myntningsfynd från 1200- talet ger staden en ny historia. I Tesch, S. & Edberg, R. (red.) 1996. *Vikingars guld ur Mälarens djup. Tio artiklar med anledning av en utställning*. MORR 3. Sigtuna. s. 49–51
- Tesch, S. 1999. Sigtunas förhärjning år 1187 – myt och verklighet. *Yngre järnålder och historisk arkeologi i Stockholms län*. Bratt, P. & Lundström, Å. (red.). Stockholm. s. 89–98.
- Tesch, S. 2007. Kungen, Kristus och Sigtuna. Platsen där människor och guld möttes. *Kult, guld och makt. Ett tvärvetenskapligt symposium i Götene*. Nordgren, I. (red.). Skara. s. 233–257.
- Wikström, A. 2008. Rapporksammanställning, Professorn 4. Sigtuna Museums undersökningsverksamhet. https://arkiv.sigtunamuseum.se/wp-content/uploads/2015/03/Up_Sigtuna_Professorn-4_1996.pdf (2022 08 10)
- Zacos, G. & Veglery, A. 1972. *Byzantine Lead Seals. Volume one, part one–three, plates*. Basel.
- Zacos, G. 1984. *Byzantine Lead Seals. Volume two, plates*. Bern.

Summary. From the looted Royal Archives of Medieval Sigtuna.

Three medieval lead seals, bullae, which have been found in Sigtuna are discussed both as single objects and as a group. A papal seal was recovered in 1941 or 1942. Its exact find-spot is unknown but a probable site is proposed here. This papal seal dates to the 1160s or 1170s. Two additional seals were found in excavations in 1996. The first was identified in the 1999 site publication as Byzantine and the second as originating in Old Rus. However, senior Russian scholar V. L. Janin has since challenged the Byzantine interpretation, and considers that even this seal comes from Old Rus. In spite of renewed examination it was not possible to finally settle this matter. The seal can be broadly dated to the second half of the 11th century. The second and undisputed Old Rus seal, carrying an image of a crowned king and a text that reads 'David', has been identified by Janin as representing Gleb Vladimirovich. Gleb, baptized David, was killed in 1015 by order of his usurper-brother Sviatopolk the Vile. Not long thereafter, Gleb was canonized and has been deeply venerated by Orthodox believers ever since. As far as our sources can tell, this is the only known Gleb-David seal.

Bullae, in the same way as coins, are both artifacts and historical sources. Coins are intrinsically valuable and sometimes hoarded. Seals may also be hoarded by filing the documents to which they are attached. These three Sigtuna finds may bear archaeological testimony to a royal archive.